

YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MAQOM XONANDALIGINING IJRO USLUBLARI

*Mamadolimova Malikaxon Mamatisak qizi
Yunus Rajabiy nomidagi o'zbek milliy musiqa
san'ati instituti Maqom xonandaligi kafedrası
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maqom yo'llarida milliy va mahalliy musiqaning boy va rang-barang ohanglari, vazn xususiyatlari, doyra usullari va ashulalarda she'r matnlarini moslab tushira bilish qoidalariga bog'liq qator tomonlari mujassamlangan. XX asrda maqom san'atining qadimiy o'choqlaridan bo'lmish Buxoro, Samarqand, Xorazm, Farg'ona va Toshkent uslublari umumlashtirilib, mushtarak an'ana sifatida ko'rila boshlandi. Mazkur maqolada maqom va uning ijrochilik uslublari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: shashmaqom, ustoz-shogird an'analari, usul, uslub, sho'ba, ohang, vazn xususiyatlari

Аннотация: В данной статье отражен ряд аспектов, связанных с богатыми и красочными тонами национальной и местной музыки, особенностями веса, круговыми приемами и правилами адаптации стихотворных текстов в распевах. В XX веке стили Бухары, Самарканда, Хорезма, Ферганы и Ташкента, являющиеся одними из древних очагов искусства макама, получили обобщение и стали рассматриваться как общая традиция. В этой статье представлена информация о статусе и методах его выполнения.

Ключевые слова: шашмаком, традиции мастера-ученика, метод, стиль, ветвь, тон, весовые характеристики.

Abstract: This article embodies the rich and colorful melodies of national and local music, meter characteristics, circle methods and a number of aspects related to the rules of adapting poetic texts in songs in maqom. In the 20th century, the ancient hotbeds of maqom art, Bukhara, Samarkand, Khorezm, Fergana and Tashkent styles, were generalized and began to be seen as a common tradition. This article provides information about the performance styles of maqom and.

Keywords: shashmaqom, master-student traditions, style, style, branch, tone, meter characteristics

Maqomlar - bastakorlik san'atining mahsuli bo'lib, u milliy qo'shiqchilikdagi boy tajribaga asoslangan holda yuzaga keldi. Maqomlar ustoz-shogird an'analari asosida og'zaki tarzda og'izdan og'izga o'tib kelishi jarayonida maqomlar tobora juda katta o'zgarishlarga uchrab, sayqallanib bizgacha yetib keldi. Bu jarayon XIX asrda tuzilgan va maqomlarda aytilgan she'r to'plamlaridagi maqom va sho'balar nomini, she'r o'lchovlarini, hozirgi maqom qismlari bilan solishtirilsa, yaqqol ko'zga tashlanadi.

“Shashmaqom”, “Xorazm maqomlari”, “Farg'ona-Toshkent maqomlari” o'zbek mumtoz musiqa merosida juda katta o'rin tutadi. Maqom yo'llarida milliy va mahalliy musiqaning boy va rang-barang ohanglari, vazn xususiyatlari, doyra usullari va ashulalarda she'r matnlarini moslab tushira bilish qoidalariga bog'liq qator tomonlari mujassamlangan. Bu holat, ayniqsa, ijrochilik madaniyatida namoyon bo'ladi. XX asrda maqom san'atining qadimiy o'choqlaridan bo'lmish Buxoro, Samarqand, Xorazm, Farg'ona va Toshkent uslublari umumlashtirilib, mushtarak an'ana sifatida ko'ri-la boshlandi. O'tmishda “ustoz-shogird” an'alariga tayangan maqom ijrochiligi yangi vosita va uslublari orqali o'zlashtirilib kelinmoqda. Yangi ta'lim tizimida an'anaviy ijrochilik uslublari XX asrning 20-yillaridan Buxoro “Sharq musiqa maktabi”da, Samarqanddagi “Musiq va xoreografiya institute”da, Xorazm va Farg'onalarda ochilgan ta'lim muassasalarida o'rganish va o'zlashtirish ishlari amalga oshirildi. Tarixiy shakllangan Buxoro, Xorazm, va Farg'ona-Toshkent maqom ijrochiligi an'analari Ota Jalol Nosirov, Domla Halim Ibodov, Ma'rufjon Toshpo'latov, Abdurahmon Umarov, Abduqodir Ismoilov, Matyusuf Xarratov kabi yetuk ustozlar tomonidan yosh avlodga taqdim etildi.

“Shashmaqom”ning ijro an'alarini tinglash va ularni notaga olish ishlari O'zbekistonda 50-yillardan yangidan avj ola boshladi. Mazkur davrda maqom san'atini muntazam rivojlantirish, notaga olish va amalga joriy etish birinchi navbatda Yunus Rajabiy nomi bilan bog'liq. 1958-yilda O'zbekiston radiosi qoshida Yunus Rajabiy rahbarligida maxsus maqom ansambli tashkil etildi. Jamoaning dastlabki maqsadi Olti maqom turkumini to'laligicha radioning ovoz fondiga yozib olish edi. Bu ish oldin qog'ozga tushirilgan yozuvlarni amalga sinab ko'rish uchun ham o'ziga xos ijodiy laboratoriya vazifasini bajardi va bir butun ilmiy-amaliy jarayonda matnlar va ijro darajasi takomillashib bordi. Ushbu maqsad sari O'zbekistonning yetuk maqom ijrochilari va iste'dodli yoshlar jalb etilib, natijada qisqa vaqt ichida maqom yo'llari qaytadan notaga olinib, “Shashmaqom” nomi bilan olti kitob holiga keltirildi. Matnlarga mos ijrolar paydo bo'ldi va ular yigirmadan ortiq gramplastinkadan iborat audio yozuvlar

tariqasida chop etildi.

Y.Rajabiy ishlari o‘zining keng ko‘lami tufayli “Shashmaqom” va “Farg‘ona-Toshkent maqomlari” taraqqiyotining ma‘lum davrini belgilovchi muhim tarixiy hujjatga aylandi. Xorazmda bu ishlarni Matyusuf Xarratov, Hojixon Boltayev, Komiljon Otaniyozov va Ro‘zmat Jumaniyozovlar amalga oshirishdi. Maqomchilik san‘atida ijrochilik katta ahamiyat kasb etgan. Maqomlar o‘tmishda yetuk sozanda va xonandalar tomonidan ijro etilib, ular maxsus malaka hosil qilgan bo‘lishi, maqomlar ijro an‘analarini yuksak darajada egallagan bo‘lishlari lozim edi. Sozanda mohir cholg‘uchi bo‘lishi, xonanda-hofiz ashula yo‘llarini puxta va chiroyli ijro etishi uchun kuchli va baland, keng diapazonli ovozga ega bo‘lishi, she‘riyat qonuniyatlarini bilishi kerak bo‘lgan. Hofiz kuy va unga aytiladigan she‘r mazmunini his qila bilishi, uni tinglovchiga yuksak mahorat bilan to‘g‘ri yetkaza olishi zarur. Shu tufayli maqom yo‘llarini har tomonlama yuksak-badiiy saviyada talqin etilishi talab etilgan. Maqom yo‘llari ijrochiligida hofiz keng diapazon, yoqimli ovoz va yuksak aytish mahorati, sozanda cholg‘uni mohirona sadolanishi, hofizga jo‘rnavez bo‘lishi va yuksak chalish texnikasiga ega bo‘lishi shart. Maqomlarni tanbur jo‘rligida ijro etish alohida uslubdir. Ovozning tanburga moslashuvi maqom turkumlarini mukammal ya‘ni barcha parda va usul jihatlarini me‘yoriga yetkazib, mukammal va muhtasham tarzda aytilishiga olib keladi. Tanbur bunda faqat jo‘r sozi emas, balki asosiy muhim ijro vositasi va hofizga “hamnafas” o‘rnida keladi. Tanbur bilan aytilganda cholg‘u kuylari davomida nafasni rostlab, biroz dam olish mumkin. Ijro jarayonida hofiz uzoq muddat ashula aytishi, bir yarim-ikki soatga boradigan maqom turkumining tarkibiy qismlarini ketma-ket payvand etib, uzmasdan bir butun badiiy asar sifatida talqin etishga erishadi. O‘zbekiston xalq artisti Berta Dovidova, Turg‘un Alimatovlarning ijodini tanbur jo‘rnavezlisiz tasavvuf etib bo‘lmaydi. Mashhur Levi Boboxonov “Shashmaqom”ni yakka hofiz tarzida turkum qilib, uzmasdan tanburni o‘zi chalib aytgan va yuksak mahoratga ega bo‘lgan. Rasul qori Mamadaliyev ijrochilik uslubida tanbur yetakchi o‘rin egallab kelgan. San‘atkor cholg‘uni o‘zlashtirishdagi mahorati hofizligidan kam bo‘lmagan va maqomlarni erkin talqin etishda mohirlikka erishgan. “Shashmaqom” ijrochiligida an‘anaga bo‘ysunish, qat‘iyan cholg‘u va ashula yo‘llarini to‘liq, yuksak mahorat, kuy qochirimlari va, ayniqsa, namud va avjlar ijro etilishi talab qilingan.

Buxoro ijrochilik uslubida she‘r va kuy mutanosibligida musiqiy shevasi yuzaga kelgan. Buxoro hofizlari ikki tillik o‘zbek va tojik shevalar asosida maqomlarini aytib kelishgan. Ashula yo‘llari tanbur, dutor, doyra jo‘rnavezliligida

ijro etilgan. Cholg‘u yo‘llari yakkasoz va cholg‘u ansambli jo‘rligida namoyon bo‘lgan. “Shashmaqom” ikki uslubda ijro etilib kelingan: to‘liq turkum sifatida va alohida, mustaqil cholg‘u va ashula-cholg‘u asarlari sifatida cholg‘u ansambli jo‘rnavozligida. Abdurauf Fitrat ta’riflashicha: cholg‘u ansambli tarkibida ikkita tanbur, dutor, qo‘biz yoki sato, doyra bo‘lgan. Ushbu ansambl ikki-uch hofizlarga jo‘rnavozlik qilgan. Ikki-uch soat davom etadigan bu murakkab musiqa asarlar turkumi hofizlar tomonidan galma-gal aytilib kelingan. Turkum va yakka asar holda ijro etish uslublarining mavjudligi “Shashmaqom” sho‘balarida talqin usullarini turlicha o‘zgarishlariga olib keldi. Viktor Uspenskiy Buxoro maqomdon ustalarini yozib olish jarayonida ularning ijrochiligida ayrim o‘zgarishlar mavjudligi haqida ma’lumot bergan. Buxoro san’atkorlari ijodida an’anaga qat’iyan bo‘ysunish asosiy omil sifatida qabul qilingan. Ustozlar maqomlarni bir butun turkum shaklida, boshidan oxirigacha yoki ularning ayrim sho‘balarini ijro etib kelganlar. Hozirgi vaqtlarda hofizlar maqom ashula yo‘llarini yakkanavoz holda ko‘proq talqin etmoqdalar. Maqomlar ijrochiligida yana bir an’ana - ashula yo‘llari she’r matnlari yangilanib turishidir. Maqom yo‘llarida turli vazndagi g‘azallar o‘qilishi, aruz ilmi qonun-qoidalariga e’tibor berish va usullar mutanosibida aytilishi ularni katta o‘zgarishlarga olib kelgan. G‘azalxonlikda “musiqiylik” deyilganda she’r talaffuz qilib o‘qilganda ham, kuyga tushirib ashula yo‘lida aytilganda ham ravon va jozibali yangrashi lozimligini tushunish kerak. Musiqa bilan she’riyat shaklan ham mazmunan bir-biriga uzviy bog‘langan holda ijro etilsa, she’r va kuy bir-birini mazmunan to‘ldiradi va so‘zdagi ta’sirchanlik oshadi. “Shashmaqom” ijrochiligidagi tajriba bizga shuni ko‘rsatmoqdaki, - deb yozadi Yunus Rajabiy, - maqomlar va umuman boshqa janrdagi ashula va qo‘shiqlarni ham ijro etilishida ohanglarning badiiy-estetik ta’sirchanligini his qilgan holda, ularga aytiladigan she’rlarning shakl va mazmuniga ham jiddiy e’tibor berilishi zarurdir. Bu o‘rinda she’r ashula kuyiga aynan to‘g‘ri va aniq talaffuz etilishiga katta e’tibor berilsa - bunday noyob san’at asarlari shinavandalarga tez va oson yetib boradi. Bu ashula so‘zlarini iloji boricha bo‘linib qolmasligiga, yaxlitligicha, jozibali, obrazli ifodalanishiga erishish demakdir. Buni ijrochilik san’atining muhim shartlaridan biri desa bo‘ladi»¹.

Maqomchilik san’atida o‘ziga xos tili mavjud - bu so‘zva kuy birligi, ularning mushtarakligi holatidagi his va tuyg‘ular tilidir. San’atning she’riyat va musiqa birligida go‘zallik, insonni nafasat olamiga olib kiruvchi o‘zbek mumtoz musiqa san’ati yuzaga kelganligi ma’lum. O‘tmishda bastakorlik an’analariga ko‘ra ashula yoki qo‘shiqning kuyiga mohirona, shaklan va

mazmunan uning ruhiga mos she'rlarni tanlab, maqsadga muvofiq tarzda tushira bilish juda katta san'at deb, va u bastakorlik san'atining asosiy omillaridan hisoblangan.

¹ Yunus Rajabiy. Musiqa merosimizga bir nazar. Toshkent, 1978. 13-bet.

Maqom ijrochiligida ovoz imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish, yuksak mahoratga, xotiraga, ijro uslubi va an'analariga, aynan mohir sozanda bo'lish, she'r vazni va doyra usullarini bilish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev R. Katta ashula. «O'zbekiston san'ati», 1980
2. Matyoqubov O. "Maqomot". Toshkent, 2004.
3. Yunus Rajabiy. Musiqa merosimizga bir nazar. Toshkent, 1978. 13-bet.